

SOM1017 Archeologische resten Grote Empelse Sluis

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Naam: Grote Empelse Sluis

Plaats: Empel

Complextype: Sluis

Datering: 1400-1900

Beschrijving: Restant van de Grote Empelse Sluis op de plaats waar de polder van Empel uitmondde in de Dieze.

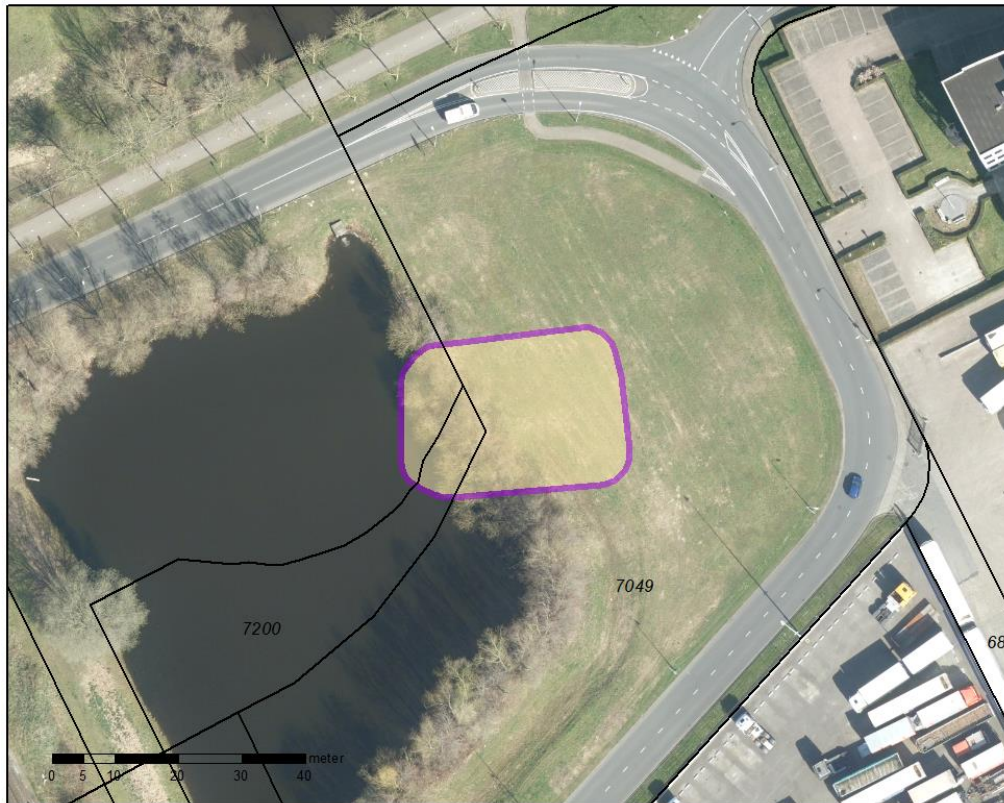
Kaarten

Locatie

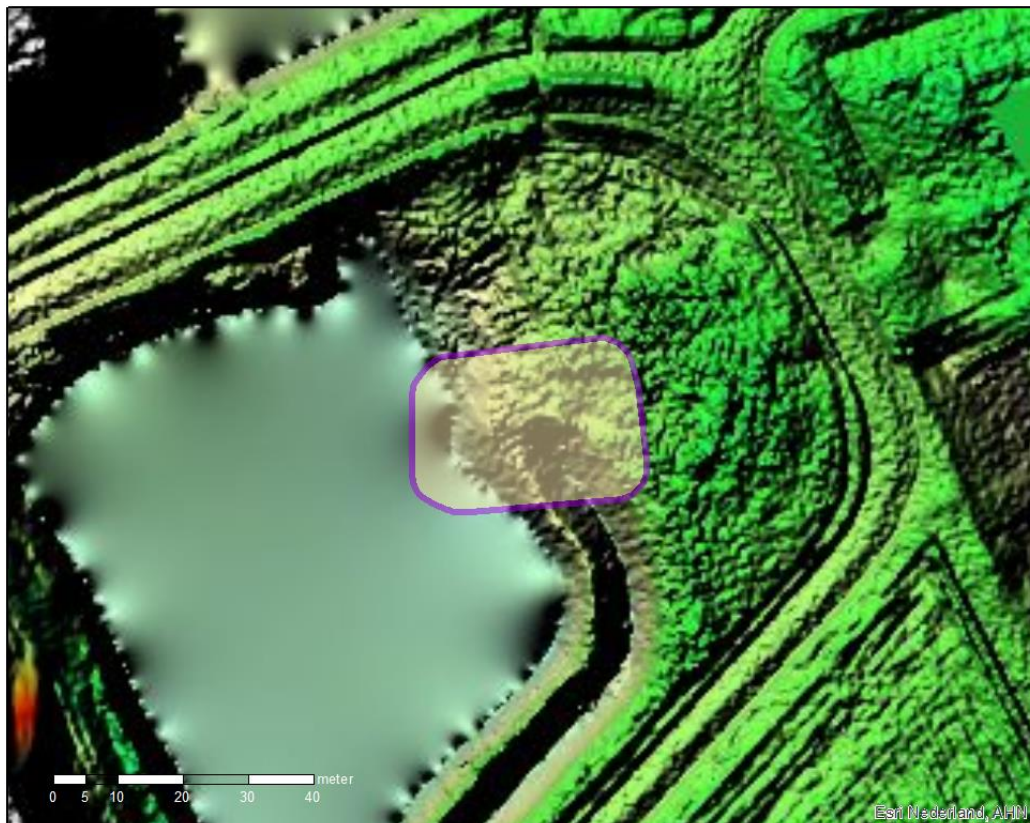
Bron: topografische gegevens in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

Luchtfoto

Bron: luchtfoto 2021 in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

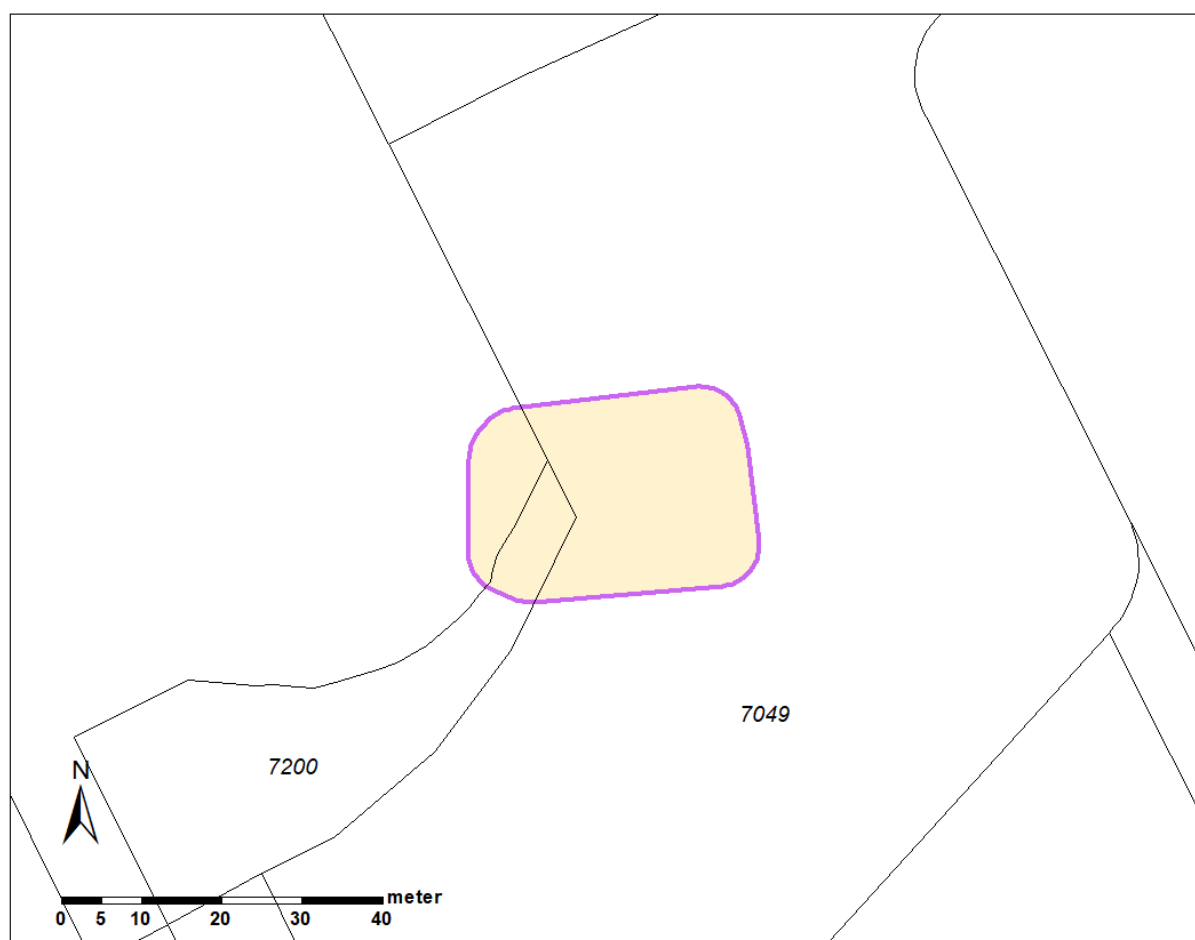
AHN

Bron: AHN 3, maaiveld – hillshade

Kadastrale gegevens

Perceelsaanduiding kadaster	Geheel of gedeelte van perceel	Eigenaar
HTG00T 07049G0000	Gedeeltelijk	Gemeente
HTG00T 07199G0000	Gedeeltelijk	Gemeente
HTG00T 07200G0000	Gedeeltelijk	Gemeente

Bron: kadastrale gegevens in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

INVENTARISATIE

Landschappelijke en/of historische gegevens¹

De Grote Empelse Sluis beheerde de afwatering van de polder van Empel en Meerwijk. Dit gebied waterde van oorsprong uit in de Dieze. Door de aanleg van een dijk langs de Dieze werd het water buiten de polder gehouden maar het overtollige water moest via een sluis door de dijk worden afgevoerd. Op historische kaarten en tekeningen is de locatie vooral herkenbaar door de aanwezigheid van een wiel. Reeds een tekening uit 1614 wekt de indruk dat behalve het duidelijk aangegeven wiel er ook sprake is van een sluis. Een wiel is een diep gat dat ontstaat door uitspoeling van grond als gevolg van een dijkdoorbraak. Om de doorgebroken dijk te herstellen werd meestal aan de polderzijde van het stroomgat een ringdijk gelegd, waardoor het wiel buitendijks kwam te liggen. De Grote Empelsche Sluis was opgenomen in een dergelijke ringdijk en is mogelijk tegelijk met deze dijk gebouwd. Over het tijdstip van de aanleg zijn geen gegevens bekend. De huidige waterplas moet een restant zijn van dit wiel.

De kennis over de geschiedenis van de polder van Empel en Meerwijk, waarvan de naam oorspronkelijk afkomstig is van het dorp Empel en van het Slot Meerwijk, is beperkt. Het is zelfs niet bekend wanneer dit waterschap werd opgericht, maar het moet in ieder geval vóór 1315 zijn geweest, want toen was er al sprake van Heemraden van Empel en Meerwijk. Ook bleek dat er op dat moment een vrij uitvoerig dijkrecht bestond dat betrekking had op de dijken onder Empel. Deze dijken grensden aan de Maas, de Polder van der Eigen en de Dieze.

Doordat de Polder Empel en Meerwijk naar de Dieze toe afhelde, verzamelde het polderwater zich achter de Diezedijk. Alleen met uitwateringssluizen kon dit overtollige water worden geloosd op de Dieze. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat tegelijk met de aanleg van de vroegste polderdijken één of meer van dit soort sluisen is gebouwd. Uit een octrooi van de Staten van Holland, van 24 december 1639, dat gaat over de afwateringsproblematiek in de polder Het Laag Hemaal, blijkt dat het de bedoeling was om het water uit deze polder af te leiden langs de wetering genaamd Urbersgraft, door het Empelsche Veld naar de Empelsche Sluis op de Dieze.

Een onderzoek in het archief van de Polder van Empel en Meerwijk bracht aan het licht dat in 1757 een herstelling aan de sluis heeft plaatsgevonden. Gelet op het voor die tijd aanzienlijke bedrag van 2100 gulden, kan worden gesproken van uitgebreide werkzaamheden.

Het ontbreken van een bestek en tekeningen maakt het moeilijk een volledig beeld te vormen van de sluis. Wel wordt duidelijk dat de sluis overwelfd was. Over dit gewelf liep de dijkweg van 's-Hertogenbosch naar het Hedelse veer.

Het gewelf met de wanden en de vloer vormden een koker die vergelijkbaar was met een grote duiker, vandaar dat het type uitwateringssluis waartoe de Grote Empelsche Sluis behoort, ook wel duikersluis wordt genoemd. De koker kon met de sluisdeuren volledig worden afgesloten, doordat de deuren aan de bovenzijde ook een aanslag hadden.

Door de aanleg van de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Utrecht, omstreeks 1870, zou de afvoer van polderwater naar de Dieze via de Grote Empelsche Sluis worden geblokkeerd als geen

¹ Deze gegevens zijn voornamelijk ontleend aan Treling 2006.

passende maatregelen zouden worden genomen. In eerste instantie werd gedacht aan een 75 m brede brug, zoals die ook in de hooggelegen weg 's-Hertogenbosch - Hedel was, gemaakt. De bestaande sluis zou dan gehandhaafd blijven. Na veel heen en weer gepraat werd toch besloten tot het maken van een nieuwe uitwateringssluis in de spoordijk, die ook de naam Grote Empelse Sluis kreeg. De vervangende sluis vormde toen met de spoordijk een nieuwe waterkering, waardoor de bestaande kon worden opgeheven.

Na de dichting van de Beerse overlaat in 1942 is de functie van deze laatste sluis vervallen. De beide sluisopeningen zijn tot maaiveldhoogte met grond opgevuld, waarna de Sluisweg door de noordelijke opening is gevoerd. De uitwateringssluis kreeg nu de functie van spoorwegviaduct.

In 1993 is de Sluisweg gereconstrueerd en sindsdien wordt het gemotoriseerd verkeer door de zuidelijke doorgang geleid. De noordelijke doorgang dient voor het fietsverkeer. Ook is het metselwerk gerestaureerd, waardoor het geheel weer in een goede staat van onderhoud verkeert.

De oude Grote Empelsche Sluis tenslotte moet na de buitengebruikstelling en gedeeltelijke sloop nog lang in het zicht gelegen hebben, want op een luchtfoto uit 1974 is hij nog herkenbaar door het water dat in de sluis staat. Dat verklaart ook de opvallend recente vondsten uit het vullingspakket: plastic

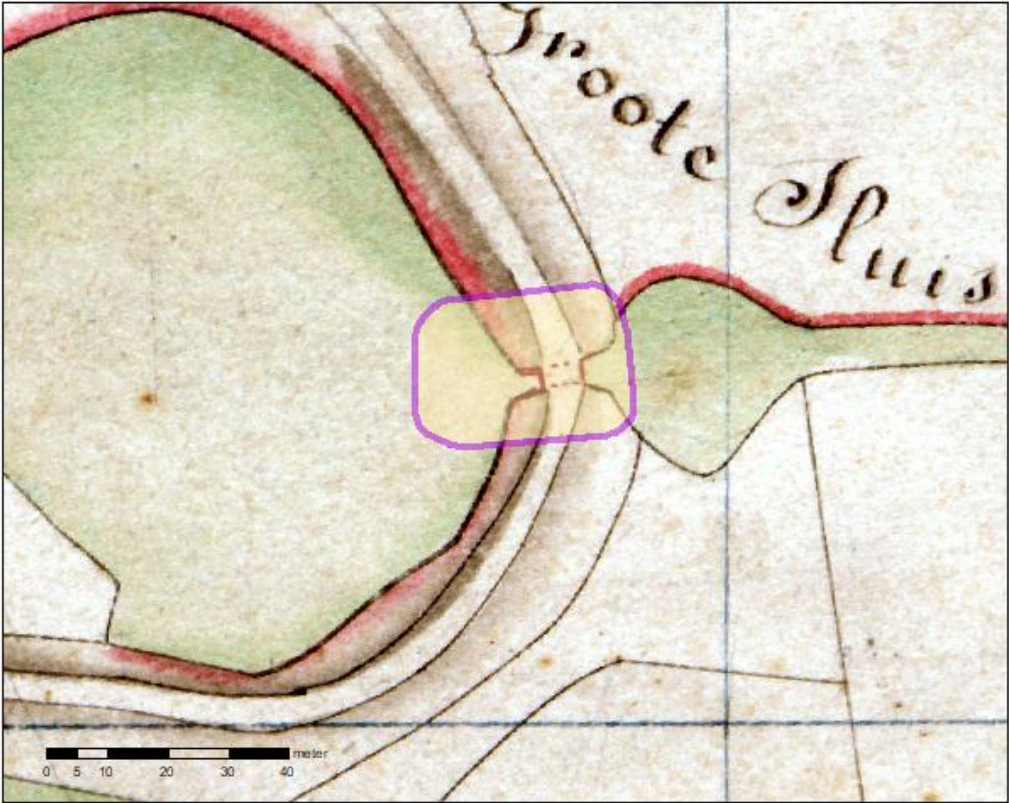
Archeologische en bodemkundige gegevens

In 2003 zijn door de gemeente 's-Hertogenbosch de fundamenten van de sluis bloot gelegd. Deze waren tevoorschijn gekomen bij werkzaamheden aan de oever van de aangrenzende plas. De resultaten van het onderzoek zijn vastgelegd in het rapport Treling 2006. De restanten betroffen de gaaf bewaarde funderingsresten van een viertal fases van de sluis, waarvan de oudste uit de 15de eeuw dateert en de jongste uit de 19de eeuw. Uit de 16de eeuwse fase waren zowel de flankmuren als een deel van de houten sluisvloer bewaard gebleven. De 18de eeuwse fase betrof de gedeeltelijke vervanging van die vloer en de herstelling van de flankmuren. Van de sluis waren diverse constructieve en functionele details goed bewaard gebleven waardoor het mogelijk was om het functioneren van de sluis in de loop van de tijd te reconstrueren.

Bouwhistorische gegevens

Zie archeologische gegevens.

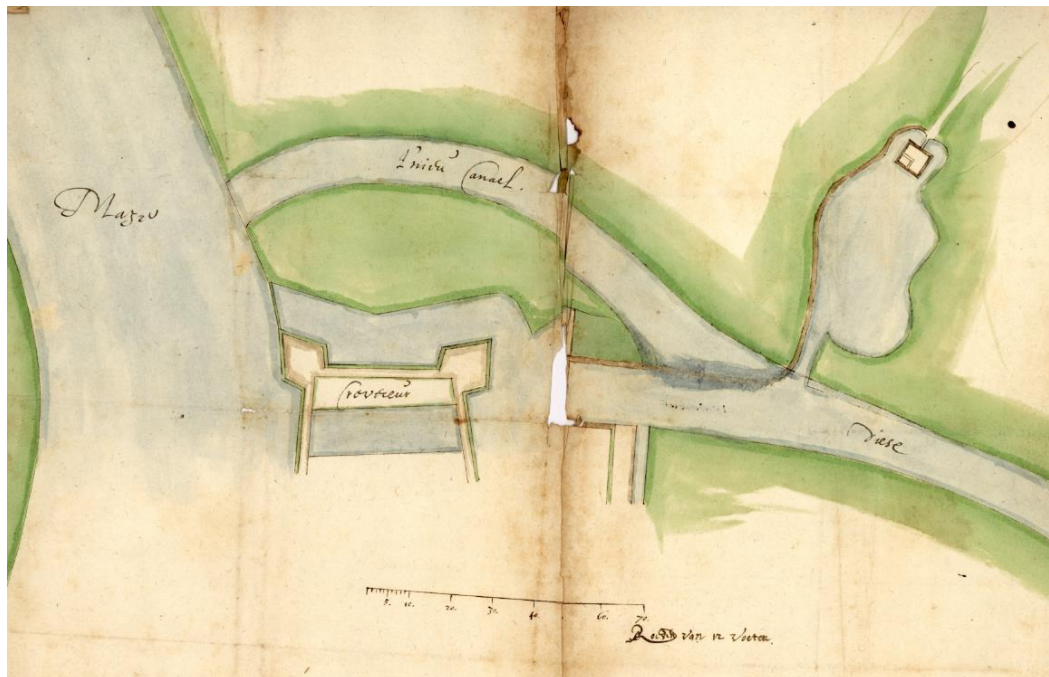
Beeldmateriaal

Bron: kadastrale minuut 1832 in Geo-web, gemeente 's-Hertogenbosch

Locatie van de opgegraven resten van de Grote Empelse Sluis

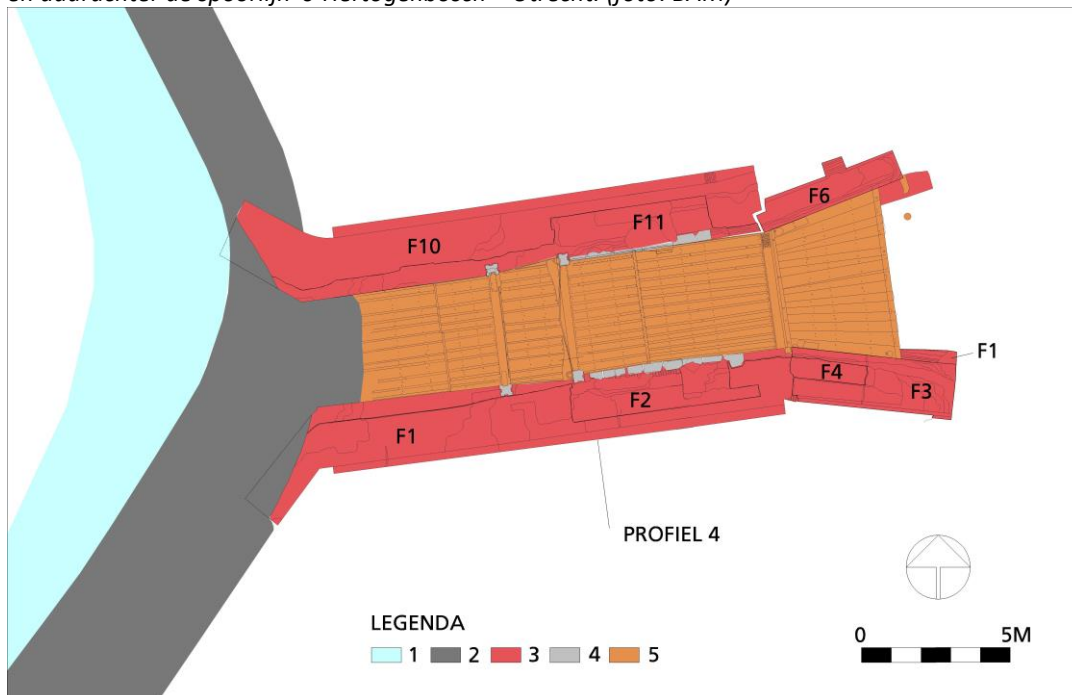
Tijdens het Twaalfjarig bestand (1609-1621) werd onderhandeld over de bereikbaarheid van 's-Hertogenbosch via Dieze en Maas, aangezien de Staatsen in 1600 de Dieze afgedamd hadden. Er werd toestemming verkregen om een verbinding met de Maas te maken aan de Empelse zijde van Crevecoeur. De kosten waren echter dermate hoog dat het kanaalproject werd geschrapt. De dam werd in 1616 verwijderd. Op de kaart is rechtsboven het Wiel met mogelijk de sluis te zien. De betekenis van het vierkante object vóór de veronderstelde sluis, is niet duidelijk. (Stadsarchief, uit Oud-archief, Diverse Stukken 1614).

De voormalige sluis uit 1870 onder de spoorlijn naar Utrecht, nu verkeerstunnel. Gefotografeerd naar het westen (foto: Erfgoed 's-Hertogenbosch)

De volledig vrijgelegde sluis, gezien in westelijke richting. Op de achtergrond het restant van het vroegere Wiel en daarachter de spoorlijn 's-Hertogenbosch – Utrecht. (foto: BAM)

Allesporenkaart van de opgegraven resten van de sluis. Legenda: 1. het wiel. 2. oever van het wiel en grondnam. 3. metselwerk. 4. natuurstenen elementen. 5. houten vloeren. (Treling 2006, afb. 10)

Verstoringsen

Na afloop van het archeologisch onderzoek zijn de resten weer afgedekt. Voor zover bekend heeft er daarna geen versterking meer plaats gevonden. Het is echter de vraag of de houten resten achteruit zijn gegaan door de tijdelijke blootstelling aan de buitenlucht.

Veldbezoek

Veldbezoek heeft plaatsgevonden op 9 oktober 2020. Daarbij is geconstateerd dat het terrein is begroeid met riet.

Situatie tijdens veldbezoek. (foto: Ronald van Genabeek)

Risico op degradatie

Vanwege het feit dat de resten van de sluis aan de lucht blootgesteld zijn geweest en vervolgens zijn afgedekt met een relatief dun pakket grond, bestaat de mogelijkheid dat met name de houten resten achteruit zijn gegaan.

De wortelstokken van riet kunnen archeologische resten die niet diep in de ondergrond zitten verstoren. Op droge bodems wortelt riet, op zoek naar grondwater, diep. Terwijl in natte bodems riet een dichte mat met dikke wortelstengels vormt. Daarnaast geldt: hoe dieper de doorworteling, hoe dieper zuurstof in de bodem wordt gebracht.

Literatuur

J.R. Treling, 2006, *Archeologisch onderzoek 'Grote Empelse Sluis'*, Inventariserend Veld Onderzoek, IVO Maaspoort, gemeente 's-Hertogenbosch (intern rapport erfgoed 118)

INTERPRETATIE

Wat:

- Het monumenten betreft de resten van de Grote Empelse Sluis, voornamelijk bestaande uit stenen vleugelmuren en een houten sluisvloer. De resten van de sluis zijn bloot gelegd en gedocumenteerd. Deze bleken in goede staat bewaard te zijn. Van mobiele vondsten is niet of nauwelijks sprake
- Door de ligging onder het grondwaterniveau zijn ook houten resten goed bewaard gebleven.

Waar:

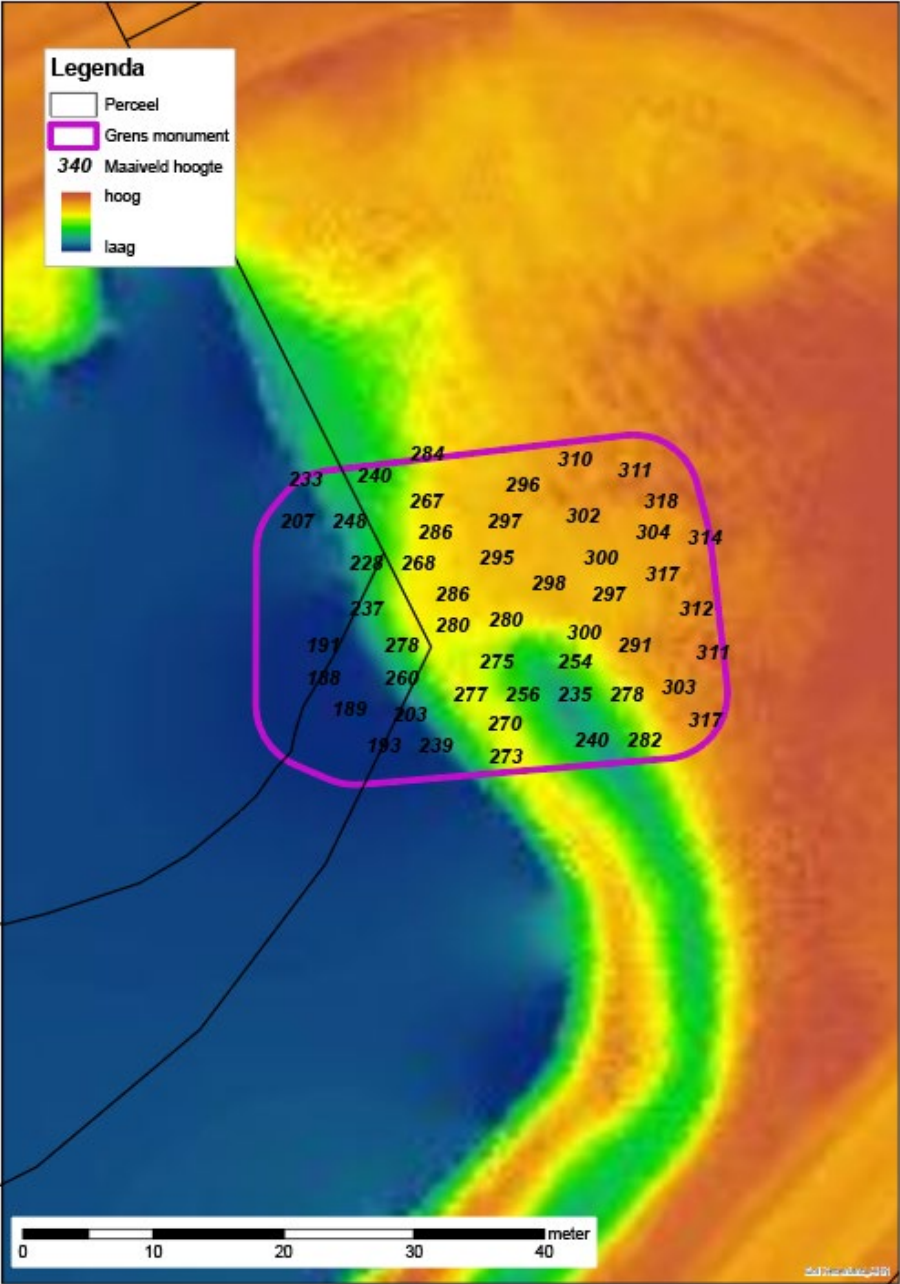
- De resten van de sluis zijn na het onderzoek afgedekt met grond. Het hoogst bewaarde muurwerk bevindt zich op ongeveer 2,65 m +NAP, het diepst (onderzochte) muurwerk bevindt zich op 0,43 m –NAP. Het huidige maaiveld helt op de locatie van het monument van 2,50 tot 3,00m +NAP. De resten bevinden zich dus relatief dicht onder het maaiveld.
- De begrenzing van het monument betreft de resten van de sluis. De grenzen hiervan kunnen nauwkeurig worden bepaald. De diepst gelegen resten liggen rond 0,50 m - NAP, de hoogst bewaarde resten op 2,65 m +NAP.

WAARDERING

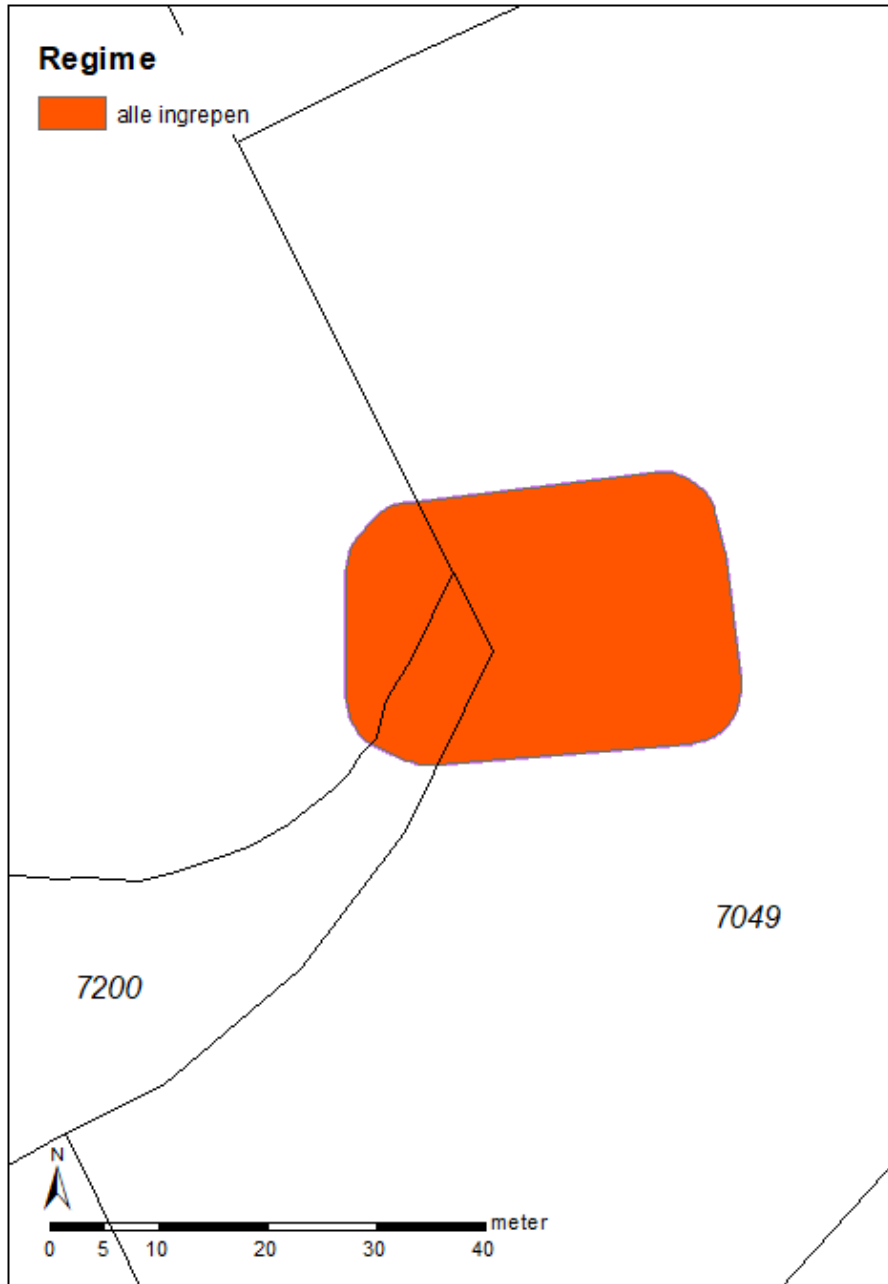
Conform de KNA-systematiek.

Waarden	Criteria	Waardering	Onderbouwing
Beleving	schoonheid	nee	De resten zijn niet aan het oppervlakte zichtbaar. De waterplas, die in relatie staat tot de sluis, is wel zichtbaar
	herinneringswaarde	ja	De resten hebben een relatie tot de historisch bekend Polder van Empel en Meerwijk en de waterstaatsgeschiedenis van 's-Hertogenbosch
Fysieke kwaliteit	gaafheid	3	Gaafheid scoort hoog aangezien de resten nog gaaf in de ondergrond aanwezig zijn, inclusief opgaande delen van de vleugelmuren en de houten sluisvloeren.
	conservering	2	Organische resten zijn goed bewaard gebleven, waaronder de sluisvloeren
Inhoudelijke kwaliteit	zeldzaamheid	3	Zeldzaamheid scoort hoog aangezien dergelijke sluizen, zeker uit de 15 ^{de} en 16 ^{de} eeuw, weinig bewaard zijn gebleven en zijn onderzocht.
	informatiewaarde	3	Informatiewaarde scoort hoog omdat de resten veel informatie geven over de geschiedenis en het functioneren van de sluis. Veel van deze informatie is bij het onderzoek al vastgelegd
	ensemblewaarde	2	De ensemblewaarde scoort gemiddeld omdat veel van de bijbehorende waterstaatkundige infrastructuur is verdwenen of doorsneden. De aangrenzende waterplas heeft wel een relatie met het functioneren van de sluis.
	representativiteit	3	De sluis is representatief voor sluizen uit de late middeleeuwen

SOM1017 Archeologische resten Grote Empelse Sluis

Maaiveldhoogtes januari 2022

Begrenzing monument en geldend regime

Binnen het monument is één vrijstellingsregime van toepassing.

- Binnen het gehele monument is voor alle ingrepen vanaf het maaiveld (zie maaiveldhoogtekaartjes) waarbij de ondergrond wordt geroerd of grond wordt opgebracht een omgevingsvergunning noodzakelijk. Tot de vergunningplichtige ingrepen horen alle graafwerkzaamheden waaronder: ophogen, dempen van waterlopen, egaliseren, afgraven van grond, aanleggen of vernieuwen van drainage, ploegen, planten van bomen en uitfrezen van stobben. Deze opsomming is niet uitputtend. Het schonen van watergangen en maaien is niet vergunningplichtig mits de ondergrond en de waterbodem niet worden geroerd.